

Історія

УДК 92(430) «1939/45»

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15467060>

Громадсько-політична діяльність Володимира Кубійовича у роки Другої світової війни (1939–1945)

Соляр Ігор Ярославович,

доктор історичних наук, професор, директор Інституту українознавства імені І.П. Крип'якевича Національної академії наук України, м. Львів, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-0439-6957>

Сіромська Ганна Миколаївна,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціальних дисциплін, Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-5322-4994>

Матіко Антоніна Михайлівна,

магістр педагогічної освіти (історія та правознавство), здобувач кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, м. Дрогобич, Україна

Прийнято: 29.04.2025 | Опубліковано: 16.05.2025

Анотація: У статті представлено результати дослідження основних напрямків, змісту і значення громадсько-політичної діяльності В. Кубійовича у роки Другої світової війни. Проаналізовано участь В. Кубійовича у створення Українського національного об'єднання та Українського центрального

комітету. Виокремлено напрями громадсько-політичної діяльності В. Кубійовича в окреслений історичний період (організаційний, репрезентаційний, видавничий, культурно-освітній, харитативний, військово-політичний). З'ясовано роль В. Кубійовича у формуванні дивізії «Галичина», висвітлити його кроки щодо реорганізації діяльності Українського центрального комітету на завершальному етапі Другої світової війни.

Встановлено, що громадсько-політична діяльність В. Кубійовича у 1939–1945 рр. була тісно пов'язана з Українським центральним комітетом й спрямовувалася на захист інтересів українського населення окупованих гітлерівцями західних земель України. Підтверджено оцінку британського вченого Дж. Армстронга, який вважав В. Кубійовича провідним діячем серед сучасників-українців, які найбільше зробили для підтримки українства. Констатовано, що В. Кубійович співпрацював з німецькою окупаційною владою. Проте ця колаборація не мала політичного характеру, оскільки В. Кубійович очолював добродійну організацію і зробив надзвичайно багато для порятунку українців від голоду, репресій, dbав про зростання українського громадського, культурного, освітнього і релігійного життя, піклувався про українську пресу і видавництво наукової та художньої літератури. Важко переоцінити масштаби його різновекторної діяльності, результатом якої стало зосередження зусиль сотень українських громадських діячів на збереження, а принагідно й розбудову позаполітичних ділянок життя українського суспільства. Тисячі українців завдячують йому життям, можливістю працевлаштування і виживання у складних умовах війни та окупації. Десятки організацій і установ культурного, освітнього, господарського, благодійницького спрямування змогли продовжити свою працю під егідою УЦК на чолі з В. Кубійовичем. Водночас у статті запропоновано періодизацію громадсько-політичної діяльності В. Кубійовича у роки Другої світової війни.

Ключові слова: Друга світова війна, Володимир Кубійович, Український центральний комітет, Кость Паньківський, історична біографістика, українська інтелігенція, громадсько-політична діяльність.

**Volodymyr Kubiyovych's Public and Political Activities During World War II
(1939–1945)**

Ihor Soliar,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the I.P. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-0439-6957>

Hanna Siromska,

PhD (History), Associate Professor of the Department of Social Disciplines, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-5322-4994>

Antonina Matiko,

Master of Pedagogical Education (History and Law), External Student of the Department of History of Ukraine and Law, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, Drohobych, Ukraine

Abstract: *The article presents the results of a study of the main directions, content and significance of V. Kubiyovych's public and political activities during the Second World War. V. Kubiyovych's participation in the creation of the Ukrainian National Union and the Ukrainian Central Committee is analyzed. The directions of V. Kubiyovych's public and political activities in the specified historical period are highlighted (organizational, representative, publishing, cultural and educational,*

charitable, military and political). The role of V. Kubiyovych in the formation of the “Galicia” division is clarified, and his steps towards the reorganization of the activities of the Ukrainian Central Committee at the final stage of the Second World War are highlighted.

It is established that V. Kubiyovych’s public and political activities in 1939–1945 were closely connected with the Ukrainian Central Committee and were aimed at protecting the interests of the Ukrainian population of the western lands of Ukraine occupied by the Nazis are confirmed. The assessment of the British scientist J. Armstrong, who considered V. Kubiyovych to be a leading figure among contemporary Ukrainians who did the most to support Ukrainianness. It is stated that V. Kubiyovych collaborated with the German occupation authorities. However, this collaboration was not political in nature, since V. Kubiyovych headed a charitable organization and did an extraordinary amount to save Ukrainians from hunger and repression, cared for the growth of Ukrainian public, cultural, educational and religious life, took care of the Ukrainian press and the publishing of scientific and literary literature. It is difficult to overestimate the scale of his multi-vector activity, the result of which was the concentration of the efforts of hundreds of Ukrainian public figures on the preservation, and occasionally the development of non-political areas of the life of Ukrainian society. Thousands of Ukrainians owe him their lives, the opportunity to find employment and survive in difficult conditions of war and occupation. Dozens of organizations and institutions of cultural, educational, economic, charitable orientation were able to continue their work under the auspices of the UCC headed by V. Kubiyovych. At the same time, the article proposes a periodization of V. Kubiyovych's public and political activity during the Second World War.

Key words: *World War II, Volodymyr Kubiyovych, Ukrainian Central Committee, Kost' Pankivsky, historical biography, Ukrainian intelligentsia, public and political activity.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку історичної біографістики особливу увагу українських учених привертають біографії громадсько-політичних діячів, які жили й працювали у першій половині ХХ ст., були активними учасниками біфуркаційних подій Першої і Другої світових воєн, міжвоєнного періоду, перших повоєнних років. Серед таких осіб помітне місце займає Володимир Михайлович Кубійович (1900 – 1985) – видатний український вчений географ, демограф, історик-етнограф, енциклопедист, видавець, громадський діяч. Його діяльність у роки Другої світової війни й досі викликає суперечливі оцінки в дослідників, оскільки у цей час В. Кубійович очолював Український центральний комітет – потужну українську громадську організацію, яка діяла в умовах нацистської окупації в Генеральній Губернії та контролювалася німецькою владою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші праці про життя і діяльність В. Кубійовича з'явилися ще за його життя. Вони мали, здебільшого, ювілейний характер і приурочувалися до річниць ученого. Деякі з них мали й науково-аналітичний характер. Найбільш масштабне дослідження життя і творчості В. Кубійовича почалося після його смерті, особливо ж у роки незалежності України. Найбільший внесок у дослідження життя та творчої спадщини В. Кубійовича здійснив професор Олег Шаблій. У 1996 р. він видав книгу про В. Кубійовича [1], а також перший том наукових праць вченого [2], у 2000 р. – мемуари та епістолярну спадщину географа [3], у 2001 р. – біографічну студію «Мандрівки Володимира Кубійовича» [4], яку доповнив і розширив у 2006 р. [5]. У дисертації А. Тронь охарактеризовано діяльність В. Кубійовича на чолі Українського центрального комітету [6]. Низку аспектів громадської діяльності історичного діяча вказано у працях М. Галіва [7], М. Гранда [8].

Картографічну діяльність В. Кубійовича досліджував І. Савчук [9]. Науково-педагогічну та громадсько-політичну діяльність В. Кубійовича у

міжвоєнній Польщі розкрила Ю. Новіцька. Важливо, що вона опрацювала особову справу вченого в архіві Ягелонського університету [10]. О. Власюк розкрив погляди В. Кубійовича на питання українських етнічних територій [11]. Етнограф Ігор Бойко проаналізував студії видатного географа щодо життя пастухів у Карпатах та підкреслив їхню актуальність для сучасної науки [12]. Українознавчі зацікавлення В. Кубійовича висвітлив П. Штойко [13]. Важливе значення для нашого дослідження мають спогади В. Кубійовича «Мені 70» [14] та «Мені 85» [15], історична студія «Українці в Генеральній Губернії» [16].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.

Незважаючи на численні наукові досягнення у дослідженні біографії В. Кубійовича, усе ще існують певні прогалини у з'ясуванні змісту, напрямів, завдань і значення громадсько-політичної діяльності цього історичного діяча. Завдяки критичному аналізу джерел та історіографії, опрацювання найновіших досліджень можна встановити важливі аспекти життєдіяльності В. Кубійовича, показати його роль у збереженні організованих структур українського громадянського суспільства. В публікації детально висвітлено участь В. Кубійовича у роботі Українського центрального комітету, який був єдиною платформою громадської самоорганізації українців на Закарпатті і в Східній Галичині у роки Другої світової війни. Важливим для наукового пізнання є визначення мотивів діяльності В. Кубійовича, його ціннісних орієнтацій, особистісних рис, які давали змогу забезпечувати ефективне існування українського громадського сектору в тоталітарній системі Генеральної Губернії. Оскільки в науковій літературі ця тема досліджена лише частково, то в статті ми констатували головні аспекти громадсько-політичної діяльності В. Кубійовича, проілюструвавши їх конкретними фактами і прикладами його національно-патріотичної позиції.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналіз основних напрямків, змісту і значення громадсько-

політичної діяльності В. Кубійовича у роки Другої світової війни. Методологія дослідження базується на принципах історизму, науковості, авторської об'єктивності, системності. Ключовим для нашого дослідження стали біографічний та просопографічний наукові підходи, які дали змогу представити історичний портрет громадсько-політичного діяча у контексті багатопланових і мультиструктурованих зв'язків особистісного, соціального, національного і громадського характеру. Використано загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичні (історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-системний, критики історичних джерел) методи. Особливе значення відіграв логіко-семантичний метод, який дав змогу проаналізувати й науково осмислити джерела особового походження – спогади В. Кубійовича. На початковому етапі дослідження було застосовано метод архівної та бібліографічної евристики, тобто пошук джерел і літератури для вивчення об'єкта. На основі методу ретроспективного аналізу, історико-системного та історико-типологічного методів, хронологічного (синхронічного і діахронічного) підходу сконструйовано періодизацію громадсько-політичної діяльності В. Кубійовича у роки Другої світової війни.

Завдання статті:

1. Проаналізувати діяльність В. Кубійовича, спрямовану на утворення і розширення можливостей Українського центрального комітету;
2. Виокремити напрями громадсько-політичної діяльності В. Кубійович в окреслений історичний період;
3. З'ясувати роль В. Кубійовича у формуванні дивізії «Галичина»;
4. Висвітлити кроки В. Кубійовича щодо реорганізації діяльності Українського центрального комітету на завершальному етапі Другої світової війни.
5. Запропонувати періодизацію громадсько-політичної діяльності В. Кубійовича у роки Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Друга світова війна почалася 1 вересня 1939 р. нападом нацистської Німеччини на Польщу. Уже через чотири тижні Польща була окупована з одного боку Німеччиною, з іншого – Радянським Союзом, який захопив західноукраїнські і західнобілоруські землі. 28 вересня 1939 р. між двома тоталітарними державами-агресорами було укладено договір про дружбу і кордон, яким визнано факт окупації Польщі та припинення її існування як незалежної держави [17, с. 54]. На значній частині окупованих польських земель, які опинилися під владою Німеччини, було утворено «новітню колонію» – Генеральне Губернаторство (далі – ГГ) з центром у Кракові. Генерал-губернатором ГГ став один із чільних членів нацистської партії Ганс Франк, який підпорядковувався безпосередньо А. Гітлеру. Населення ГГ складало 14 млн. осіб, з яких приблизно 500 тис. були українцями і проживали в межах української етнографічної території (15 тис. кв. км.) уздовж нового німецько-радянського кордону [18, с. 79].

В цих умовах В. Кубійович очолив легальну українську організацію – Український центральний комітет (далі – УЦК), яка представляла інтереси українців в ГГ перед німецькою окупаційною владою [19, с. 153]. Восени 1939 р. у Кракові утворився Український комітет допомоги біженцям і полоненим, яким керував д-р Володимир Горбовий – член Організації українських націоналістів (далі – ОУН). Спочатку В. Кубійович долучився до праці в комітеті. В інших містах і містечках (Новий Сонч, Криниця, Перемишль, Люблін, Дукля, Балигород, Кросно, Жмигрод, Сянок, Лежайськ, Пшеворськ, Холм, Білгорай, Замостя тощо) створювалися подібні комітети, які мали на меті передусім допомагати біженцям. Комітет у Кракові набув центрального значення [16, с. 52–56]. У цей час до В. Кубійовича звернувся проф. Ганс Кох, колишній сотник в УГА, згодом директор Інституту Східної Європи в Бреслау (м. Вроцлав). На той час він був референтом з українських справі в німецькій армії, відтак доручив В. Кубійовичу надати йому

інформацію про кількість і розселення українців в ГГ, що вчений й зробив, повідомивши про наявність в ГГ приблизно 0,5 млн. українців, а разом зі сполонізованими українцями на Підляшші і Лемківщині їхня кількість сягала 0,7 млн. осіб. Наприкінці жовтня 1939 р. В. Кубійович підготував для німецького уряду ГГ проект мережі української шкільництва, а відтак з дозволу окупаційної адміністрації зайнявся формуванням цієї мережі в краї, зокрема на Криниччині. Ініціативу В. Кубійовича помітили в ОУН, провідні члени якої полковник Роман Сушко до Осип Бойдуник запропонували утворити громадську організацію для всіх українців в ГГ, яка мала б називатися Українське національне об'єднання (УНО). Представники місцевих допомогових комітетів, які зібралися на наради в Кракові 15–16 листопада 1939 р. підтримали цю ідею і звернулися до німецької влади з проханням утворити таку організацію. Генерал-губернатор Г.Франк погодився на це [14, с. 36–38].

На посаду голови УНО було висунуто кандидатуру В. Кубійовича, знаного науковця, водночас людину позапартійну, але з певними організаторськими здібностями. У нього не було досвіду громадсько-організаційної, політичної, адміністративної роботи, однак він умів встановлювати контакти з людьми з різних партій і рухів, скеровувати їх на розв'язання нагальних проблем. Наприкінці 1939 р. було створено статут УНО, а до проводу, крім провідника В. Кубійовича, увійшли д-р Богдан Гнатевич (заступник провідника), Осип Бойдуник – організаційний референт, Михайло Хронов'ят – господарський референт, проф. Іван Зілинський – культурно-освітній референт, Ярослав Рак – референт молодіжних справ. Найважливіші напрями роботи зайняли члени ОУН, лише науковці В. Кубійович та І. Зілинський були позапартійними в цій структурі [16, с. 69–70].

Завдання УНО полягало в тому, щоб відновити українське національне життя на окраїнах. Як наголошував В. Кубійович на нарадах з представниками

локальних комітетів: «Перед нами два завдання – зміцнити окраїни та фізично й морально зберегти еміграцію. Ми повинні працювати так, начебто лінія Сяну і Бугу має існувати завжди, але водночас так, ніби вона кожної хвилини може зникнути» [14, с. 40]. Крім локальних комітетів, проводу УНО в Кракові з грудня 1939 р. підпорядковувалися Центральний комітет Холмщини і Підляшшя та Українська Національна Рада в Сяноці. Насамперед доводилося працювати над розв'язанням першочергових проблем, зокрема організувати осередки для української кооперації, банкової сфери, товариств «Просвіта», «Сільський Господар», молочарських спілок. Необхідно було підшукати кадри, забезпечити роботою біженців, турбуватися про повернення українським православним громадам їхніх церков, які були закриті наприкінці у 1937–1938 рр. [16, с. 72–73].

У лютому 1940 р. В. Кубійович та його співпрацівники навідалися до Варшави, де намагалися утворити осередок українського громадсько-культурного життя. 16–17 березня 1940 р. було проведено культурно-освітній з'їзд у Кракові, а 13–15 квітня того ж року – з'їзд представників усіх локальних українських комітетів. На цьому з'їзді В. Кубійовича затвердили провідником УНО на теренах ГГ [14, с. 42; 16, с. 76–82].

Проте німецька влада не затвердила статут УНО, тож організація перші півроку діяла фактично, але не юридично. Лише влітку 1940 р. німецька влада затвердила статут організації, назвавши її Українським центральним комітетом. Її головним завданням проголошувалося благодійна діяльність. У третьому параграфі статуту УЦК передбачалися такі завдання: 1) охоплювати всі організації вільної української добродійної акції для удосконалення праці; 2) вести загальну добродійну акцію; 3) вживати заходів, щоб для поданих статутом завдань придбати потрібні засоби; 4) розділяти грошові і матеріальні засоби підмоги для населення в потребі; 5) засновувати, вдержувати й підтримувати заклади для добродійної діяльності; 6) співпрацювати з

закордонними добродійними організаціями за посередництвом уповноваженого для справ Німецького Червоного Хреста при уряді генерал-губернатора [16, с. 468].

По суті, УЦК ставав центральною управлінською надбудовою для локальних Українських допомогових комітетів (УДК). Приблизно такі ж організаційні форми отримали й харитативні організації поляків та євреїв. Проте УЦК все ж мала більші можливості, бо отримала дозвіл на утворення Українських освітніх товариств (УОТ), які постали на основі колишніх філій і читалень товариства «Просвіта». Ще в грудні 1939 р. німці надали дозвіл на заснування Українського видавництва у Кракові, яка мала діяти у формі товариства з обмеженою відповідальністю, але не виплачувала дивідендів власникам її пайових часток. До речі, В. Кубійович був власником 65% цього видавництва й був головою його наглядової ради. Українське видавництво друкувало шкільну літературу (підручники, посібники, довідкові книги), різноманітну наукову, художню літературу, а також видавало газету «Краківські вісті» та декілька журналів [14, с. 41].

Значні зусилля В. Кубійович докладав у справі відновлення Української автокефальної православної церкви, домігся, щоб німецька влада визнала митрополита Діонісія провідником Православної Церкви в ГГ у вересні 1940 р. і дала дозвіл на висвячення двох православних владик: архієпископа Іларіона (професор Іван Огієнко) та архієпископа Палладія (Петро Видибіда-Руденко). Єпархія першого охоплювала Холмщину і Підляшшя, другого – Лемківщину [15, с. 93–94].

Улітку 1940 р. дещо змінився склад президії УЦК. Це було пов'язано з тим, що декілька осіб були пов'язані з деструктивною діяльністю Олександра Скрипченка, директора цукрового заводу в Пшеворську, який вирішив впливати на діяльність українських громадських організацій і активно критикував УЦК та УДК перед німецькою владою (а про В. Кубійовича

висловився: «втратили ми географа, а дістали комічного політика»). Свої посади залишили М. Хронов'ят, Крохмалюк, Мудрик, Зубенко. Натомість найближчим помічником і другом В. Кубійовича став Василь Омелянович Глібовицький як діловий керманіч. Посаду господарського керманіча отримав Атанас Мілянч, керівником відділу суспільної опіки став о. Михайло Сопуляк, керівником фінансового відділу – Роман Мицик, відділу молоді – Володимир Татомир, директором канцелярії – Мирон Коновалець (колишній редактор щоденної газети «Новий Час»). Більшість найближчих співробітників В. Кубійовича в минулому були активними суспільними діячами, мали докторські ступені. Новий провід УЦК був затверджений німецькою владою на початку вересня 1940 р. [16, с. 93–94].

В умовах тоталітарного нацистського режиму УЦК займав монопольне становище щодо реалізації громадських інтересів українців ГГ. Оскільки УЦК стала єдиною легальною українською організацією в ГГ, то, крім благодійних, харитативних функцій, вона виконувала й дещо ширшу роль – роль представника і захисника прав та інтересів українців перед німецькою владою. Тож недаремно німці назвали В. Кубійовича «речником» українців. Уряд ГГ неодноразово доручав УЦК деякі справи, які мали напівофіційний характер, для прикладу, видавати посвідчення про національну приналежність, на підставі яких влада видавали посвідчення для українців («кенкарти»). Структура УЦК включала: 1) центральний провід УЦК; 2) УДК на місцях (переважно повітових центрах); 3) делегатури УДК в менших місцевостях; 4) волосні делегати; 5) мужі довір'я [16, с. 103, 105]. Результати діяльності УЦК за перші півтора роки його існування були доволі значними. На весну 1941 р. усі українські поселення і громади в ГГ мали українські школи, кооперативи, 80% сіл мали УОТ, 50 % сіл – курені молоді, 50 % дитячі садки. Зросла кількість душ пастирях в селах (переважно православних) [15, с. 96].

Напередодні німецько-радянської війни УЦК активізувало свою діяльність. Ще в квітні 1941 р. представники проводу УЦК (В. Кубійович, В. Глібовицький та А. Мілянч) мали зустріч з генерал-губернатором Г. Франком та кількома його найближчими співробітниками, під час якої німці дали зрозуміти, що розраховують на лояльність і прихильність українського населення на випадок початку великої війни. Водночас керівники УЦК домагалися чіткого окреслення правого становища українців в ГГ, зайняття українцями посад в адміністрації та самоврядуванні, а також сприяння у розв'язанні нагальних питань суспільної опіки, проблем молоді, господарських і культурних справ. У цей час вже відбувся розкол в ОУН і обидві гілки українських націоналістів будували свої плани на випадок війни Німеччини проти СРСР. Прибічники А. Мельника намагалися залучити на свій бік і В. Кубійовича, котрий брав активну участь в їхніх нарадах у Кракові. Прибічники ж С. Бандери намагалися утворити загальнонаціональний орган під своїм впливом, в результаті чого постав Український Національний Комітет (УНК). Вони запрошували до співпраці й В. Кубійовича та УЦК, однак останні відмовилися від підпорядкування впливам ОУН, намагаючись зберегти статус неполітичної організації [15, с. 96–97].

Після початку німецько-радянської війни до Кракова дійшла звістка по радіо, що 30 червня 1941 р. у Львові було проголошена Українська держава, створено український уряд на чолі з Ярославом Стецьком. В. Кубійович від імені УЦК привітав появу українського уряду, закликав виявити лояльність до нової української влади. На початку липня 1941 р. він відвідав м. Львів, де зустрівся з митрополитом Андреем Шептицький, президентом Костем Левицьким, який очолив Раду сеньйорів, проф. Юрієм Полянський, виступив з доповіддю в ратуші про діяльність УЦК на теренах ГГ, познайомився з кількома активними громадськими діячами, зокрема д-ром Костем Паньківським. Ситуація у Львові викликала занепокоєння у В. Кубійовича, бо

виявилось, що українського уряду реально немає, а Рада сеньйорів немає впливу. Тоді ж В. Кубійович заснував у Львові представництво УЦК під назвою «Бюро праці для українців у Генеральній Губернії і Рейху», яке очолив А. Мілянчик [14, с. 70].

У середині липня 1941 р. В. Кубійович довідався від Г. Коха про плани німців приєднати Галичину до складу ГГ. Він одразу повідомив про це митрополита А. Шептицького, К. Левицького, Ю. Полянського, керівних діячів обох гілок ОУН та організації гетьманців. Рада Сеньйорів, як відомо, написала протест на адресу міністрів А. Розенберга та Й. Ріббентропа щодо таких планів, який передав саме В. Кубійович через УЦК. Після трансформації Ради Сеньйорів в Українську національну раду (УНРада) та утворення в її структурі Генерального секретаріату на чолі з К. Паньківським, В. Кубійович надалі активно співпрацював з галицькими громадсько-політичними діячами [15, с. 98–99].

Після приєднання Галичини до ГГ на правах окремого дистрикту 1 серпня 1941 р., німецька окупаційна влада зажадала від В. Кубійовича поширити діяльність УЦК на терени Галичини. Проте він відмовився, посиляючись на політичні умови в новоприєданому краї, а також запропонував урядові ГГ прийняти у себе делегацію українців з Галичини та вислухати її пропозиції. Німецькі урядовці дослухалися до поради і незабаром прийняли делегацію УНРади у складі правника Костя Паньківського, проф. Василя Сімовича, інженера Марка Бачинського. На зустрічі був присутній В. Кубійович. Начальник відділу у справах населення і суспільної опіки Вайнраух відмовився прийняти меморіал про політичне становище Галичини, але запевнив, що на деякий час Галичина матиме окрему від УЦК українську громадську організаційну структуру. Зрештою в середині вересня 1941 р. розпорядженням уряду ГГ було утворено Український крайовий комітет у Львові (далі – УКК) на чолі з К. Паньківським [15, с. 98–99].

Дещо інакше це питання висвітлив К. Паньківський. У своїх спогадах він згадав, що справді на початку липня вперше познайомився в львівській ратуші з В. Кубійовичем з нагоди його доповіді про організацію українців в ГГ. Після доповіді В. Кубійович поінформував Ю. Полянського та К. Паньківського, що отримав від керівника відділу внутрішніх справ уряду ГГ Вестеркампа офіційний лист з дорученням підготувати включення Галичини в сферу діяльності УЦК. Першим проявом впливів УЦК в Галичині було створення В. Кубійовичем уже згадуваного «Бюро праці...» в будинку міської управи [20, с. 61]. Тож, згідно з твердженнями К. Паньківського, В. Кубійович ще на початку липня 1941 р. знав про передачу українського населення Галичини під організаційну опіку УЦК.

Проте надалі К. Паньківський зауважив, що становище В. Кубійовича було складним: він мусив балансувати між УНРадою, авторитет якої визнавав, та урядом ГГ, якого не міг ігнорувати [20, с. 88]. Він також описав зустріч делегації УНРади з представником уряду ГГ, під час якої галичанам повідомили, що німці можуть сприйняти думку про деяку самостійність комітету у Львові, але все ж українців ГГ, у тому числі й галицького дистрикту, має представляти УЦК [20, с. 93].

Від середини вересня 1941 р. В. Кубійович працював переважно у Кракові, але часто їздив до Львова та на Волинь, а наприкінці вересня побував у Києві разом з В. Глібовицьким та К. Паньківським. Згодом В. Кубійович провів обласні з'їзди представників УДК, з'їзд провідників (референтів) культурно-освітніх справ УДК, з'їзд представників тих УДК, які діяли на теренах корінної Польщі. Керівник УЦК став членом УНРади у Львові, активно співпрацював з головою УКК К. Паньківським, лідером Фронту національної єдності Дмитром Палієвим. Оскільки німецькі власті прагнули взяти під повний контроль «Українське видавництво» (навіть викупити його), то В. Кубійович вів боротьбу за його збереження. Він навіть вдався до

своєрідного шантажу, зазначивши, що негативне вирішення справи видавництва змусить його подати у відставку з посади голови УЦК. Зрештою, було укладено певний компроміс: «Українське видавництво» поширює свою діяльність на Галичину, де отримує дві друкарні, але німецькі власті зберігають за собою видання газети «Львівські вісті» в Галичині [15, с. 100–102].

У лютому 1942 р. УКК у Львові було ліквідовано і приєднано до УЦК. На початку березня 1942 р. у Львові почав діяти Діловий осередок УЦК під керівництвом К. Паньківського, який став заступником В. Кубійовича. До Львова було переведено з Кракова й деякі відділи УЦК (відділ культурної праці і відділ молоді) [14, с. 52]. К. Паньківський чудово розумів, що УКК є тимчасовим явищем, а тому з розумінням поставився до ліквідації УКК, по суті, до його злиття з УЦК. Звісно, згодом він критикував таке рішення німців, називаючи його «ані потрібним, ані некорисним». Однак він добре співпрацював з В. Кубійовичем і завжди покладався на його дворічний досвід співпраці з німцями [21, с. 152–153]. В. Кубійович і К. Паньківський 1 березня 1942 р. видали спільне комюніке, в якому йшлося про «координацію нашого зорганізованого життя в ГГ». Урочисте об'єднання комітетів відбулося 30–31 березня 1942 р. У промові з цього приводу В. Кубійович зазначив: «...живемо в переломових часах, але чи використаємо їх для добра нації – це залежить від нас. Не зважаючи на всі труднощі, можемо скріпити наш національний стан посідання» [21, с. 157–158].

Надалі В. Кубійович в основному зосереджував свою увагу на праці УЦК в чотирьох дистриктах ГГ, натомість в Галичині УЦК представляв К. Паньківський. Відтак завдяки їхнім заходам та діяльності значної кількості членів УЦК та локальних УДК було організовано допомогу учням середніх і вищих закладів освіти (КоДУС), засновано десятки «виховних інститутів» (бурс-гуртожитків для учнівської молоді фахових, професійних шкіл), відкрито сотні постійних і сезонних дитячих садків, засновано організацію

«Виховна спільнота української молоді» [14, с. 54]. Найближчими помічниками В. Кубійовича також були Михайло Добрянський, Мирон Коновалець. Порадникам у його праці були проф. Юрій Полянський, який деякий час був бургомістром Львова (1941 р.) та відомий філософ Микола Шлемкевич [15, с. 106].

На початку 1943 р. В. Кубійович уклав широкий меморіал до німецьких властей, в яких перелічив німецькі зловживання щодо українського населення (нелюдська поведінка, масові розстріли населення, «дикий» набір людей до примусової праці тощо). З цього приводу він провів розмови з Г. Франком, а також відвідав Берлін, де навіть зустрівся з шефом гестапо Г. Мюллером. Після цього на деякий час припинилися розстріли українського населення на Холмщині [14, с. 57].

У 1943 р. як очільник УЦК В. Кубійович змушений був зайнятися справою допомоги у створенні дивізії «Галичина». В утворенні української збройної формації у складі німецького війська, крім певних негативних сторін, він бачив і переваги. На думку вченого, відтепер українці будуть включені у боротьбу з більшовизмом не як «безіменна» маса, а суб'єктна військова структура, відтак вони зможуть вийти на політичну арену, створити зародок української армії. Вже 3 квітня 1943 р. він обговорив справу утворення української дивізії з губернатором Галичини Отто Вехтером, наполягаючи на тому, що формування дивізії має відбуватися в порозумінні з УЦК. У жодному разі він не хотів допускати якоїсь «дикої вербувальної акції» або неконтрольованого залучення українців до німецьких військ. 19 квітня 1943 р. була проведена конференція членів УЦК та представників УДК, на якій В. Кубійович виголосив такі тези: «...ми живемо в час найжорстокішої війни, в якій немає милосердя, в якій цінується лише сила, в першій мірі фізична. Ми високо стоїмо морально, але фізичної сили нам бракує, і з цієї причини ми є об'єктом, а не суб'єктом у теперішніх подіях. Щоб поправити наші шанси,

нашою задушевною мрією є створити власну збройну силу, і в цьому напрямі йдуть найрізномірніші спроби від вибуху війни... Українська Збройна Сила – це наше бажання, бо тоді стаємо співвоюючою силою і здобуваємо в боротьбі за наше становище найсильніший козир: ми проливали кров. І таким чином стаємо підметом у політиці...» [22]. Він також зустрівся з митрополитом А. Шептицьким, від якого почув слова «Немає майже ціни, яку не треба б дати за створення української армії». Відтак 28 квітня 1943 р. відбувся урочистий акт утворення дивізії, а В. Кубійович видав відозву до населення з повідомлення про утворення дивізії для боротьби з більшовиками. Утворена німцями Військова управа, звісно, діяло незалежно від УЦК, але всі важливі рішення намагалася попередньо погодити з В. Кубійовичем [14, с. 57]. Після утворення дивізії провідник УЦК неодноразово відвідував українських вояків під час вишколу в Нойгамері, а на початку 1944 р., коли дізнався про наміри німецького командування розділити дивізію на кілька поліційних полків, різко протестував проти цього перед найвищими німецькими властями [14, с. 60]. Безумовно, він сподівався, що дивізія з часом стане зародком української армії.

У 1944 р. до Галичини наблизився східний фронт, наступали радянські війська. В цих умовах керівникам УЦК довелося евакуювати свої структури спочатку з Галичини, потім і з решти територій ГГ. Щоб зберегти єдність різних осередків УЦК, В. Кубійович змушений був часто навідуватися до Любена, Кракова, Відня, Берліна, Праги і Братислави. У січні 1945 р. В. Кубійович з огляду на окупацію Кракова радянськими військами, переїхав до Берліна. Перебуваючи в Німеччині, він поринув в українське політичне життя. У той час УЦК активно співпрацював з Українським громадським комітетом, який об'єднував українців з Наддніпрянщини. В. Кубійович вів переговори з гетьманом Павлом Скоропадським, президентом УНР Андрієм Лівіцьким і провідником ОУН Андрієм Мельником щодо створення єдиного

українського політичного представництва. 17 квітня 1945 р. В. Кубійович прийняв рішення офіційно припинити діяльність УЦК [15, с. 145, 192].

Аналізуючи громадсько-політичну діяльність В. Кубійовича у роки Другої світової війни, маємо змогу запропонувати таку періодизацію: 1) перший період (жовтень 1939 – липень 1941) – участь В. Кубійовича в утворенні та організації діяльності УНО, а згодом УЦК на Закарпатті, налагодження сталих відносин з німецькою владою, українськими і польськими громадськими і політичними діячами; 2) другий період (серпень 1941 – лютий 1942) – залучення В. Кубійовича до громадських ініціатив української інтелігенції Східної Галичини, встановлення контактів із митрополитом А. Шептицьким та громадсько-політичними діячами К. Левицьким, К. Паньківським, співпраця і обмін досвідом з УКК; 3) третій період (березень 1942 – липень 1944) – активна діяльність В. Кубійовича на чолі об'єднаного УЦК, активна діяльність щодо розбудови українського шкільництва, порятунку дітей від голоду, активна позиція щодо захисту інтересів українського населення, участь у деяких політичних заходах окупаційної влади; 4) четвертий період (липень 1944 – квітень 1945) – початок еміграційної діяльності В. Кубійовича, його спроба зберегти і релокувати осередки УЦК до Центрально-Східної Європи, залучення до політичних процесів української еміграції, налагодження контактів з різними українськими емігрантськими громадсько-політичними середовищами, передовсім урядом УНР в екзилі.

Висновки. Отже, громадсько-політична діяльність В. Кубійовича у 1939–1945 рр. була тісно пов'язана з Українським центральним комітетом й спрямовувалася на захист інтересів українського населення окупованих гітлерівцями західних земель України. Характеризуючи діяльність В. Кубійовича у роки Другої світової війни, відомий британський вчений Дж. Армстронг назвав його «унікальною зв'язуючою ланкою між населенням, націоналістичними лідерами та німецькою владою». На його думку,

В. Кубійович впродовж 1940–1943 рр. серед своїх сучасників-українців зробив найбільше для підтримки українства [23, с. 110]. Ми цілком погоджуємося з оцінкою визначного вченого й додамо, що роль В. Кубійовича потребує серйозного аналізу. Звісно, він співпрацював з німецькою окупаційною владою. Проте ця колаборація не мала політичного характеру, оскільки В. Кубійович очолював добродійну організацію і зробив надзвичайно багато для порятунку українців від голоду, репресій, дбав про зростання українського громадського, культурного, освітнього і релігійного життя, піклувався про українську пресу і видавництво наукової та художньої літератури. Важко переоцінити масштаби його різновекторної діяльності, результатом якої стало зосередження зусиль сотень українських громадських діячів на збереження, а принагідно й розбудову позаполітичних ділянок життя українського суспільства. Тисячі українців завдячують йому життям, можливістю працевлаштування і виживання у складних умовах війни та окупації. Десятки організацій і установ культурного, освітнього, господарського, благодійницького спрямування змогли продовжити свою працю під егідою УЦК на чолі з В. Кубійовичем.

Список використаних джерел

1. Шаблій О. Володимир Кубійович: енциклопедія життя і творення. Париж; Львів: Фенікс, 1996. 704 с.
2. Володимир Кубійович. Наукові праці. Том. 1 / Упор. проф. О.Шаблій. Париж–Львів.1996. 800 с.
3. Кубійович В. Т. II. Мемуари. Роздуми. Вибрані листи / Упорядкування проф. О. Шаблія. Париж; Львів : Фенікс, Українська академія друкарства, 2000. 1024 с.
4. Шаблій О. Мандрівки Володимира Кубійовича. Львів : НТШ, 2001. 132 с.

5. Професор Володимир Кубійович / за ред. проф. О. Шаблія. Львів : Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 378 с.
6. Тронь А. Ю. Діяльність Українського центрального комітету в Генеральній губернії: гуманітарна сфера : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «історія України». Київ : КНУ імені Тараса Шевченка МОН України, 2020. 236 с.
7. Галів М. Між серпомолотом і свастикою: освіта на Дрогобиччині у 1939–1944 рр. Дрогобич: ПП “Коло”, 2010. 337 с.
8. Гранд М. Діяльність Костя Паньківського в роки нацистської окупації України (1941–1944). *Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія.* 2024. Вип. 15/57. С. 97–105. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.15/57.10>
9. Савчук І. Картографічна спадщина Володимира Кубійовича (на прикладі «Історичного атласу України»). *Енциклопедичний вісник України.* 2020. Вип. 12. С. 9–16.
10. Новіцька Ю. Науково-педагогічна і громадсько-політична діяльність Володимира Кубійовича в Другій Речі Посполитій. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія.* 2014. Вип. 19. С. 118–125.
11. Власюк О. Питання українських етнічних територій у працях Володимира Кубійовича. *Народна творчість та етнографія.* 2005. №1. С. 76–84.
12. Бойко І. Актуальність досліджень Володимира Кубійовича про традиційне пастівництво Карпат. *Народна творчість та етнологія.* 2016. №3. С. 60–74.
13. Штойко П. Володимир Кубійович – географ-українознавець. *Суспільна географія і картографія: наукова спадщина та сучасні*

українознавчі студії матеріали Всеукраїнського наукового онлайн-семінару (Львів, 17 грудня 2020 р.; 20 травня 2021 р.). Львів, 2021. С. 7–11.

14. Кубійович В. Мені 70. Париж-Мюнхен, 1970. 135 с.
15. Кубійович В. Мені 85. Мюнхен, 1985. 307 с.
16. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії, 1939–1941: історія Українського Центрального Комітету. Чикаго: Вид-во Миколи Денисюка, 1975. 664 с.
17. Патриляк І., Боровик М. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2010. 590 с.
18. Косик В. Україні і Німеччина у Другій світовій війні. Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993. 658 с.
19. Гурська О.А. Діяльність Українського центрального комітету у Генеральній Губернії під час Другої світової війни (1941–1944 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2009. № 652: Держава та армія. С. 152–156.
20. Паньківський К. Від держави до комітету. Нью-Йорк – Торонто: Ключі, 1970. 150 с.
21. Паньківський К. Роки німецької окупації. Ньюарк – Нью-Йорк – Торонто: «Життя і мислі», 1965. 480 с.
22. Кубійович В. Початки Української дивізії «Галичина». Написано 1954 р.
[Ел.ресурс].https://chtyvo.org.ua/authors/Kubiovych/Pochatky_Ukrainskoi_dyvizi_i_Halychyna/
23. Армстронг Дж. Героїчне і людське: Спогади про українських національних провідників 1941–1945 років. *Україна модерна*. 1996. № 1. С. 101–113.